

УДК 347.113

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2020.38.204101>

В. І. Труба, канд. юрид. наук, професор, Заслужений юрист України
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Декан економіко-правового факультету
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: truba-v@ukr.net
ORCID: orcid.org/0000-0001-7782-2166

С. Є. Морозова, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: stella_tutela@ukr.net

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РЕКОДИФІКАЦІЇ ПРИВАТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Статтю присвячено питанням кодифікації цивільного та господарського законодавства. Хаос, яким відзначається правове регулювання приватних відносин через розбіжності і протиріччя ЦК України та ГК України, ускладнює здійснення підприємницьких відносин в Україні, призводить до суперечностей в практичній діяльності підприємців і множить судові спори, відштовхує інвесторів тощо. Метою цієї статті визначено аналіз окремих норм згаданих кодексів з метою віднайдення шляхів їх удосконалення. У результаті дослідженого пропонується переглянути норми ГК України, які потребують удосконалення, і розмістити їх у спеціальних законах або у відповідних розділах ЦК України. Зроблено висновок про доцільність скасування ГК України в процесі рекодифікації.

Ключові слова: цивільний кодекс; господарський кодекс; приватне право; кодифікація; рекодифікація.

Постановка проблеми. Концепція чинного ЦК України напрацьовувалась видатними цивілістами України протягом 1992–1996 років, 5 червня 1997 року проект Кодексу був прийнятий в першому читанні і лише 16 січня 2003 року ЦК України був ухвалений Верховною Радою України остаточно. При розробленні Кодексу було використано законотворчий досвід європейських країн, зокрема, Нідерландів, Німеччини, Франції. ЦК України, як і цивільні кодекси інших країн Європи, закріплює у свідомості людей основні права на рівність людини і громадянина у приватних правовідносинах, свободу договору і підприємницької діяльності, охорони і захисту прав людини та її власності. На відміну від цього, ГК України створювався частково на засадах адміністративно-командної системи регулювання економіки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання кодифікації приватного права останніми роками розглядалися у працях С. П. Головатого, А. С. Довгерта, В. І. Кисіля, Н. С. Кузнецової, В. В. Резнікової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Р. О. Стефанчука, Є. О. Харитоновна, В. С. Щербини. Однак поза увагою публікацій досі залишались питання співвідношення у нормах ГК України участі органів державної влади та місцевого самоврядування у підприємницьких правовідносинах та виконання ними своїх владних повноважень, хаотичного вторгнення норм ГК України в правове регулювання окремих видів договорів, юридичних осіб. Або такі питання розглядалися авторами під іншим кутом зору.

Метою цієї статті є викладення висновків, яких дійшли автори, аналізуючи норми ЦК України та ГК України, та практики їх застосування з метою віднайдення шляхів удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Звернувшись до історії кодифікації у період незалежності України, слід згадати, що розробники ЦК України, загалом не заперечуючи проти одночасного ухвалення з ним іншого кодифікованого акта, Комерційного (Підприємницького, Господарського) кодексу, все ж критично ставилися до тексту проекту чинного ГК України. Останній, до речі, на сайті Верховної Ради України має різні назви іноземними мовами: «Торговый кодекс Украины» – російською, «The Commercial Code of Ukraine» – англійською. Чи то з метою введення в оману юридичної спільноти зарубіжних країн, чи то через «сором» за таку свою назву.

С. П. Головатий передбачав, що саме ЦК України повинен стати тим єдиним нормативним актом в юридичному сенсі, який забезпечить потреби у всіх сферах приватного життя людини – і Кодексом громадянського суспільства або Кодексом приватного життя, і своєрідною Економічною Конституцією України. Він, як один із членів робочої групи, що працювала над проектом ЦК України, зазначав, що «Найважливішою рисою нового Кодексу в сучасних умовах є застосування в ньому принципів єдиності та універсалізму. Мова йде про регулювання Кодексом на засадах єдиності та універсалізму усієї сукупності цивільних відносин, незалежно від того, в яких сферах приватного життя вони складаються: повсякденному побутовому житті людини, сім'ї, підприємстві, інтелектуальній діяльності, міжнародному приватному спілкуванні, стосунках щодо землі або житла тощо. Це особливо доречно підкреслити тому, що навіть нині, коли основні концептуальні підходи щодо проекту Цивільного кодексу дістали підтримку переважної більшості правничої громадськості, урядовців, не припиняються спроби окремих посадових осіб та науковців розмити правові підвалини громадянського суспільства шляхом роздрібнення єдиного Цивільного кодексу на окремі «маленькі» («хутірські») кодекси, наприклад, так звані «Господарський», «Житловий» та інші» [1, с. 6].

Оцінюючи значення ЦК України після 10-ти років його чинності, Н. С. Кузнецова і А. С. Довгерт підсумовують, що «Невипадково він був «охрещений» другою конституцією, і кодексом громадянського суспільства. Без будь-яких перебільшень його слід розглядати не тільки в якості стрижневого акта цивільного законодавства, а й як необхідний чинник функціонування ринкового суспільства і формування держави» [2, с. 52].

Протягом 16 років чинності Кодексів, до ЦК України та ГК України вносились зміни понад 100 разів. Протягом цих років в Україні і світі відбулось багато змін. Процеси гармонізації приватного права, інтеграції національних законодавств до законодавств ЄС охопили всі держави Європи. Розвиток цивільного права сприймається їх законодавчими та урядовими органами як високий пріоритет, гармонізація національних законодавств відбувається в основному через реалізацію директив ЄС у сфері захисту прав споживачів, укладення і виконання зобов'язань, визнання та обов'язковості застосування судової практики ЄСПЛ, примирних процедур тощо.

Зауважимо, що перегляд основних актів законодавства, які врегульовують приватно-правові відносини, останніми роками відбувся і у державах зі сталою правовою системою, і у державах, правові системи, яких формуються, зокрема, тих, що колись входили до складу СРСР. Зміни стосуються наслідків застосування законодавства та судової практики, що виходять від органів ЄС, для національного приватного права.

Однак в Україні поряд із євроінтеграційними процесами актуальним залишається процес систематизації законодавства шляхом декодифікації ГК України і рекодифікації ЦК України.

Терміни «рекодифікація» і «декодифікація» стали поширеними після опублікування у 2002 р. Р. Кабріяком монографії «Кодификации» («*Les codifications*»), хоча вони зустрічались до цього і в публікаціях інших авторів. Досліджуючи кардинальний перегляд застарілих кодексів, що відбувся у країнах Європи у ХХ столітті, автор застосував цей термін у розумінні заміни однієї кодифікації іншою, де не йдеться про збирання в єдиний кодекс розрізнених правових норм, тобто не про кодифікацію. Під «декодифікацією» вчений розуміє включення у кодекс законів, які не відповідають його внутрішній логіці і вигля-

дають чужорідним тілом, а також різке зростання кількості нових нормативно-правових актів, що регулюють відповідну сферу поза структурою кодексу [3, с. 78-79, 184-185].

На сьогодні ГК України має багатоступеневу будову, яка, однак, не є зручною у застосуванні, оскільки, в тому числі, накладається на сферу правового регулювання ЦК України. Причому не конкретизуючи норми ЦК України, а розбалансовуючи їх, роблячи механізм реалізації на практиці відповідних норм складним і суперечливим. Зокрема, щодо врегулювання створення, діяльності та припинення юридичних осіб, зобов'язальних відносин.

Так, положення глави 32 «Правове регулювання перевезення вантажів» ГК України дублює положення глави 64 «Перевезення» ЦК України в частині регулювання перевезення вантажів. Причому у ЦК України регулювання перевезення вантажів містить загальні засади таких перевезень, не втручаючись в галузеву сферу перевезень різними видами транспорту. Оскільки перевезення будь-чого – вантажу, багажу, пасажирів – на кожному з них має свою специфіку, існує дуже небагато норм відповідних транспортних законів чи статутів, які можна узагальнити і кодифікувати.

«Сьогодні вже стало банальним констатувати, що кодекси більш не перебувають в серці правової системи, в якій, по ідеї, вони повинні домінувати, і що сама правова система тріснула під натиском спеціальних законів [3, с. 185]. Ці слова Р. Кабріяка дуже влучно описують ситуацію, що маємо із врегулюванням юридичних осіб.

Існує безліч неузгодженостей як у самому ЦК України щодо правового регулювання юридичних осіб, так і між ЦК України та ГК України.

Як зазначала І. М. Кучеренко, «Поділ юридичних осіб на юридичних осіб публічного і приватного права у ЦК проведений тільки за одним критерієм – порядком їх створення. ...Такий критерій поділу юридичних осіб, ...є недостатнім... Розробники ЦК мали правильну, тобто таку, що відповідає загальному розвитку системи юридичних осіб в розвинених країнах мету – впорядкування всіх видів підприємницьких юридичних осіб, обмеживши їх лише господарськими товариствами та виробничими кооперативами. Але сьогодні існує значна кількість підприємств (приватні, колективні, дочірні, підприємства громадських організацій, фермерські господарства тощо), а також об'єднань підприємств (асоціацій, концернів, консорціумів тощо), доля яких не була визначена ЦК» [4, с. 10, 23].

І далі: «Статті 167-169 ЦК віднесли до юридичних осіб публічного права державні та комунальні підприємства. Включення їх як суб'єктів цивільних правовідносин до ЦК було досягненням компромісу між цивілістами та господарниками, оскільки обстоюючи загальну цивілістичну концепцію про неможливість існування такої організаційно-правової форми юридичної особи, як підприємство, цивілісти не могли погодитися з тим, що державне чи комунальне підприємство буде віднесено до юридичних осіб приватного права. Хоча навряд чи усі державні та комунальні підприємства можна віднести до юридичних осіб, які реалізують публічні інтереси» [4, с. 12]. Втілена у ГК України концепція, яка передбачає існування підприємства як об'єкта і суб'єкта права була і є розкритикована протягом всіх років існування цього Кодексу.

Глави ЦК України і ГК України, що стосуються врегулювання юридичних осіб, мабуть, найбільше порушують засаду правової визначеності. І це має бути виправлено в процесі рекодифікації. Слід погодитись із І. В. Спасиво-Фатєєвою, на думку якої «*потреба в кодексі – це потреба в правовій визначеності*. І відчувають її абсолютно всі сегменти нашого суспільства та його члени, оскільки цивільне право – це та сфера правового регулювання, яка стосується будь-якої людини, будь-якої юридичної особи і публічного утворення... Правова визначеність важлива тому, що всі хочуть і повинні знати правила, за якими вони вступають в цивільні правовідносини і які повинні бути зрозумілі, доступні, несуперечливі та відповідати сучасним реаліям (економічним, соціальним, технічним, інформаційним)» [5].

Багатоступеневість ГК України полягає у включенні до його складу норм різної юридичної сили – і таких, що врегульовують відносини між юридично рівними особами підприємницької діяльності, і між тими юридичними особами, що перебувають у ієрархічній залежності.

Крім цього, ГК України містить приписи, які зобов'язують органи державної влади (законодавчі та виконавчі) виконувати покладені на них функції, передбачені Конституцією України, відповідними законами та підзаконними нормативно-правовими актами.

Так, у главі 2 ГК України «Основні напрями та форми участі держави і місцевого самоврядування у сфері господарювання» держава, органи державної влади, органи місцевого самоврядування в господарській діяльності визнаються не суб'єктами господарювання, а суб'єктами владних повноважень (ч. 1, 2 ст. 8), водночас визначається, що їх господарська компетенція реалізується через державну чи комунальну установу (ч. 3 ст. 8).

Окремі положення ГК України навіть замінюють норми законодавства, що визначає функції та порядок діяльності Кабінету Міністрів України, місцевих державних адміністрацій, та законодавства, що регламентує засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Так, ст. 9 ГК України, визначаючи форми реалізації державою економічної політики, передбачає, що держава у сфері господарювання здійснює довгострокову (стратегічну) і поточну (тактичну) економічну і соціальну політику, спрямовану на реалізацію та оптимальне узгодження інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, різних суспільних верств і населення в цілому. У цій же статті передбачено існування в нашій країні економічної стратегії та економічної тактики. А у ст. 10 Кодексу визначено основні напрями економічної політики держави.

Звернення до законодавства свідчить, що змістовної стратегії і, того більше, тактики в економічних питаннях Україна майже ніколи не мала. Лише наприкінці 90-х років минулого століття і на початку двотисячних було ухвалено кілька нормативно-правових актів, метою яких стало визначення стратегічного економічного розвитку України, які так і залишилися деклараціями. Наприклад: послання Президента України до Верховної Ради України на 2000 рік від 23 лютого 2000 р. «Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр.» № 276а/2000; постанова Верховної Ради України від 15 жовтня 1996 р. № 412/96-ВР «Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України».

Таке правове регулювання значною мірою порушує демократичні принципи організації державної влади і, зокрема, погіршує якість нормативних правових актів. Можливо, норми ГК України не дієві частково через те, що, хоча вони і є корисними, але їм точно не місце в ГК України, який позиціонувався як кодекс, що врегульовує комерційні, торговельні, підприємницькі відносини, а не як настановчий щодо формування внутрішньої і зовнішньої політики держави.

Питання рекодифікації ЦК України не було настільки актуальним сьогодні, якби спільними зусиллями сотень фахівців країн Європи не були віднайдені оптимальні і глобально-дієві правові рішення для багатьох сфер приватноправових відносин. Однак перед нами стоїть нагальне завдання не лише гармонізації національного законодавства із правом ЄС, а й внутрішньої уніфікації правових норм.

Систематизація законодавства має важливе значення, оскільки основною метою цієї діяльності науковців, представників законодавчих, урядових, судових органів повинні стати упорядкування і удосконалення нормативних актів, приведення їх у визначену внутрішньо злагоджену систему.

Висновки і пропозиції. Процесам декодифікації та рекодифікації повинні передувати попередня робота законодавчого персоналу, науковців та практиків.

Перед фахівцями стоять складні завдання, зокрема, підготувати підґрунтя для скасування ГК України, в процесі рекодифікації перемістити окремі норми ГК України, що розвивають і конкретизують норми ЦК України, в останній. Крім цього, перегляду мають підлягати норми законів, що врегульовують окремі види юридичних осіб, а також має бути розроблено окремий закон, що упорядкував би юридичні особи публічного права.

Список використаної літератури

1. Головатий С. Цивільний кодекс: від політичного до соціального договору в Україні. Українське право. 1999. 1(11). С. 6-7.
2. Кузнєцова Н. С., Довгерт А. С. Сучасне цивільне законодавство України: здобутки, проблеми, перспективи. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2014. № 1. С. 51-67.
3. Кабрияк Р. Кодификации. Пер. с фр. Л. В. Головки. М.: Статут, 2007. 476 с.
4. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: Монографія. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. 328 с.
5. Спасибо-Фатєєва І. В. З приводу концепції щодо модернізації Цивільного кодексу України (рекодифікації). Судебно-юридическая газета. 23.12.2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/157375-z-privodu-kontseptsiyi-schodo-modernizatsiyi-tsilvilnogo-kodeksu-ukrayini-rekodifikatsiyi>.

References

1. Holovaty S. (1999). Tsyvil'nyy Kodeks: vid politychnoho do sotsial'noho dohovoru v Ukraini. Ukrayins'ke pravo. 1(11). S. 6-7 [in Ukrainian].
2. Kuznyetsova N. S., Dovhert A. S. (2014). Suchasne tsyvil'ne zakonodavstvo Ukrayiny: zdotutky, problemy, perspektyvy. Visnyk Pivdennoho rehional'noho tsentru Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny. № 1. S. 51-67 [in Ukrainian].
3. Kabriyak R. (2007). Kodifikatsii / Per. s fr. L.V. Golovko. M.: Statut, 476 s. [in Russian].
4. Kucherenko I. M. (2004). Orhanizatsiyno-pravovi formy yurydychnykh osib pryvatnoho prava: Monohrafiya. K.: Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny, 328 s. [in Ukrainian].
5. Spasybo-Fatyeyeva I. V. Z pryvodu kontseptsiyi shchodo modernizatsiyi Tsyvil'noho kodeksu Ukrayiny (rekodyfikatsiyi). Sudebno-yuridicheskaya gazeta. 23.12.2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/157375-z-privodu-kontseptsiyi-schodo-modernizatsiyi-tsilvilnogo-kodeksu-ukrayini-rekodifikatsiyi> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.05.2020 р.

В. И. Труба, канд. юрид. наук, профессор, Заслуженный юрист Украины
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Декан экономико-правового факультета
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина
e-mail: truba-v@ukr.net
ORCID: orcid.org/0000-0001-7782-2166

С. Е. Морозова, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина
e-mail: stella_tutela@ukr.net

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РЕКОДИФИКАЦИИ ЧАСТНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

Резюме

Статья посвящена вопросам кодификации гражданского и хозяйственного законодательства. Хаос, которым отмечается правовое регулирование частных отношений из-за разногласий и противоречий ГК Украины и ХК Украины, затрудняет осуществление предпринимательских отношений в Украине, приводит к противоречиям в практической деятельности предпринимателей, увеличивает судебные споры, отталкивает инвесторов. Целью данной статьи является анализ отдельных норм упомянутых кодексов с целью нахождения путей их совершенствования. В результате исследованного, предлагается пересмотреть нормы ХК Украины, которые требуют совершенствования, и разместить их в специальных законах или в соответствующих разделах ГК Украины. Сделан вывод о целесообразности отмены ХК Украины в процессе рекодификации.

Ключевые слова: гражданский кодекс; хозяйственный кодекс; частное право; кодификация; рекодификация.

V. I. Truba, Candidate of Juridical Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine
Odesa I. I. Mechnikov National University
Dean of the Faculty of Economics and Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: truba-v@ukr.net
ORCID: orcid.org/0000-0001-7782-2166

S. Ye. Morozova, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: stella_tutela@ukr.net

THEORETICAL PRECONDITIONS OF RE-CODIFICATION OF PRIVATE LEGISLATION OF UKRAINE

Summary

The article is devoted to the issues of codification of the Civil and Commercial legislation. Chaos, which take place in legal regulation of private relations due to differences and contradictions between the Civil Code of Ukraine and the Commercial Code of Ukraine, complicates business relations in Ukraine, leads to contradictions in the practice of entrepreneurs and multiplies litigation, repels investors and more.

Prominent civilians of Ukraine developed the concept of the Civil Code of Ukraine during 1992-1996. On January 16, 2003, the Verkhovna Rada of Ukraine finally approved the Civil Code of Ukraine and the Commercial Code of Ukraine.

At the development of the Civil Code of Ukraine was used the legislative experience of European countries, in particular, the Netherlands, Germany, and France.

In contrast, the Commercial Code of Ukraine was partially created based on the administrative-command system of regulation of the state economy. The Commercial Code of Ukraine contains instructions that oblige public authorities (legislative and executive) to perform the functions assigned to them under the Constitution of Ukraine, relevant laws and regulations. Certain provisions of the Commercial Code of Ukraine even replace the norms of legislation that define the functions and procedures of the Cabinet of Ministers of Ukraine, local state administrations, and legislation that regulates the principles of organization and activities, legal status and responsibilities of the bodies and officials of local self-government.

During the 16 years of acting of these Codes, each of them has been amended more than 100 times. Many changes have taken place in Ukraine and the in the world during these years.

The purpose of this article is to analyze certain norms of mentioned Codes in order to find the ways of its improvement. As a result of the research, it is proposed to revise the norms of the Commercial Code of Ukraine, which need to be improved and place them in special laws or in the relevant sections of the Civil Code of Ukraine. The conclusion on expediency of abolition of the Commercial Code of Ukraine in the process of re-codification was made.

Keywords: Civil Code, Commercial Code, private law, codification, re-codification.